

Joep Hanrath & Marie-José Geenen

Bruikbaarheid van Menger's werkalliantiemodel voor de justitiële jeugdinstelling

Naast straf, bescherming en afschrikking is een belangrijk doel van het plaatsen van jongeren in een justitiële jeugdinstelling (JJI) het stimuleren van gedragsverandering. Groepsleiders in een JJI zijn belangrijke actoren voor het op gang brengen van dit veranderingsproces. Zij brengen vele uren op een dag door in dezelfde ruimte met de jongeren. Ze eten met hen, sporten met hen en zijn actief in het bijbrengen van discipline en het aanleren van sociale vaardigheden. Juist doordat zij die diverse taken in de dagelijkse leefomgeving van de jongere vervullen, kunnen zij een grotere bijdrage leveren aan gedragsverandering dan gedragsdeskundigen die op afgebakende tijdstippen de jongeren individueel behandelen of trainen (Knorth, Harder, Huyghen, Kalverboer, & Zandberg, 2010; Moses, 2000).

Er zijn in de Nederlandse context de afgelopen jaren diverse onderzoeken verricht die meer inzicht bieden in de relatie tussen groepsleiders en jongeren in een JJI (De Swart, 2011; Geenen, 2014; Hanrath, 2013; Harder, 2011; Van der Helm, 2011). Zo blijkt uit het leefklimaatonderzoek van Van der Helm (2011) dat een positieve relatie tussen groepsleiders en jongeren bijdraagt aan een positief leefklimaat. De kwaliteit van de relatie hangt samen met de kwaliteit van de bejegening van de jongeren door groepsleiders (Harder, 2011). De door jongeren ervaren kwaliteit van de relatie is volgens De Swart (2011) deels toe te schrijven aan kenmerken van de groepsleider en van de jongere, maar wordt vooral bepaald door aspecten die samenhangen met de unieke kenmerken van de relatie zelf. Voorzichtig kan gesteld worden dat de aard van de relatie tussen groepsleider en jongere als een voorspeller voor gedragsverandering kan worden beschouwd (Harder, 2011; Knorth e.a. 2010; Schubert, Mulvey, Loughran, & Losoya, 2012). In dit hoofdstuk gaan we in op de vraag wat we kunnen leren van het werkalliantiemodel zoals door Anneke Menger (2016) op de kaart is gezet. Wat kan dit model betekenen voor de relatie tussen groepsleiders en jongeren in een JJI? En welke nieuwe onderzoeksvragen roept dat op?

Gedragsverandering

Werken aan gedragsverandering is het vertrekpunt voor het verblijf in een gesloten voorziening. Overigens past daar de kanttkening bij dat de meeste jongeren betrekkelijk kort in een JJ1 verblijven en werken aan gedragsverandering dus beperkt is. Gedragsverandering in een gesloten voorziening wordt bovendien bepaald door allerlei factoren. Het is een constante beweging die niet voorspelbaar is, noch helemaal beïnvloedbaar (Burrowes & Needs, 2009). Persoonskenmerken van de jongere spelen daarin een rol en de kenmerken van de groepsleider. Maar ook de omstandigheden zoals omgangsregels en procedures, de gehanteerde methodiek en de druk van groepsgenoten. Deze factoren hangen nauw samen en beïnvloeden ook elkaar. Zo kan een jongere geweld in principe afzweren en bereid zijn om daaraan te werken via een agressieregulatietraining. Maar tegelijkertijd kan hij zich in de leefgroep zodanig in het nauw gebracht voelen dat hij toch geweld gebruikt. Of een jongere kan aan de slag willen met gedragsverandering, maar afhaken omdat hij het trainingsmateriaal te kinderachtig vindt. Of het kan zijn dat hij eenmaal 'buiten' de transfer van de geleerde vaardigheden naar het 'echte leven' niet kan maken, bijvoorbeeld vanwege gebrek aan vaardigheden of door druk van leeftijdgenoten.

In dit proces van gedragsverandering speelt ook de werkalliantie tussen jongere en groepsleider een rol. We weten echter nog maar weinig over deze alliantie binnen de context van een gesloten instelling, noch over de mogelijke invloed daarvan op het veranderingsproces van jongeren.

Alliantievorming in het gedwongen kader

Dat gedragsverandering niet alleen door programma's wordt beïnvloed, maar ook door algemeen werkzame factoren (omstandigheden, begeleider, relatie begeleider en cliënt) is breed onderzocht en erkend (Duncan, Miller, Wampold, & Hubble, 2010). Dit geldt ook voor interventies met jeugdigen (Van Yperen, Van der Steege, Addink, & Boendermaker, 2010). In toenemende mate is er ook aandacht voor de invloed van de werkalliantie op gedragsverandering. Alliantie is door Bordin (1979) gedefinieerd als een werkrelatie die steunt op drie pijlers: de interpersoonlijke relatie (band), de overeenstemming tussen professional en cliënt over het doel van de relatie (en het programma) en de wijze waarop men dat doel wil bereiken (taak). Ross, Polaschek en Ward (2008) vertaalden Bordin's theorie naar alliantievorming met justitiabelen, waarin veel meer dan in vrijwillige relaties hiërarchie en machtsverschillen een rol spelen. Voorwaarden en kaders zijn immers strikt vastgelegd en erg bepalend voor de omgang tussen professionals en hun cliënten. Bovendien zal reactance, dat wil zeggen verzet tegen de inperking van vrijheid, leiden tot verstoringen in de relatie die de alliantievorming mede kunnen beïnvloeden. Het adequaat omgaan met mogelijke verstoringen vormt dus een belangrijk aspect van alliantievorming met justitiabelen. Het concept van alliantievorming in het gedwongen kader van Ross en collega's (2008) is door Orsi, Lafortune en Brochu (2010) vertaald naar het werken met jongeren in een gesloten setting. Zij voegen één aspect daaraan toe: het sociaal netwerk (familie, vrienden en professionals van andere instanties), dat meer dan bij volwassenen invloed uitoefent op de alliantievorming.

Alliantie volgens Menger

In Nederland wordt met de start van het Lectoraat Werken in Justitieel Kader in 2008 een begin gemaakt met onderzoek naar de werkalliantie in het gedwongen kader (Hermanns & Menger, 2009). Dat resulteert in een model voor de alliantie in het reclasseringswerk (Menger & Donker, 2016). Een belangrijke toevoeging van Menger op de theorie van Bordin (1976) en Ross et al. (2008) is het belang van relationele rechtvaardigheid in de alliantie. Dat wil zeggen helderheid over kaders, condities en regels en inspraak van de cliënt bij de toepassing daarvan. Menger's model voor de werkalliantie bestaat uit vier componenten: richting & kader, binding, vertrouwen en stroefheid (Menger & Donker, 2016). Duidelijkheid over richting en kaders is een voorwaarde waarbinnen autonoom handelen van de cliënt mogelijk wordt. Daarop kan de cliënt doelen formuleren om toe te werken naar de gewenste verandering. Binding heeft betrekking op de manier waarop cliënt en professional zich beiden vervolgens committeren aan deze doelen. Het vertrouwen van de werker in zijn cliënt en het geloof van de cliënt dat zijn begeleider denkt dat hij de juiste stappen kan zetten worden vertolkt door het begrip vertrouwen. Negatief van invloed op de werkalliantie is stroefheid. Stroefheid ontstaat als binding en vertrouwen plaats maken voor twijfel over steun, inzet en vertrouwen in het verandervermogen. Stroefheid is een natuurlijke reactie in het gedwongen kader. En voor de werkalliantie is het van belang dat dit (bijtijds) onderkend wordt en dat cliënt en begeleider dit met elkaar bespreken.

Vanuit het Lectoraat Werken in Justitieel Kader is onderzoek gedaan naar de werking van dit model van Menger in het reclasseringswerk en inmiddels is dit uitgebreid naar een aantal andere werkvelden in het (semi) gedwongen kader (Kenniscentrum Sociale Innovatie, 2018). Wij hebben onszelf de vraag gesteld in hoeverre het model ook bruikbaar is voor de alliantie in een gesloten verblijf met jeugdigen. Onze veronderstelling is dat in deze setting omgevingsfactoren een grotere rol spelen dan in een ambulante context zoals de reclassering.

Alliantievorming in een gesloten context

Een belangrijke uitdaging voor gevangenen en andere vormen van gesloten opvang is het beperken van detentieschade. Detentieschade is gedefinieerd als de effecten op de inperking van vrijheid van handelen en vervreemding van de samenleving door de gesloten afzondering. Om detentieschade te minimaliseren wordt getracht om een zo goed mogelijk sociaal klimaat te creëren. Daarvoor wordt de term leefklimaat gehanteerd: 'die aspecten van het onvrijwillig residentieel verblijf in justitiële inrichtingen die van invloed zijn op het welbevinden en/of gedrag van de ingeslotenen tijdens en na afloop van het verblijf' (Boone, Althoff, & Koenraadt, 2016, p. 16). In hun literatuurstudie benoemen Boone en collega's de volgende factoren die het leefklimaat positief of negatief kunnen beïnvloeden: contacten tussen personeel en ingeslotenen, autonomie, contact met de buitenwereld/familiaire relaties, veiligheid, zinvolle dagbesteding en fysiek welbevinden. Van der Helm komt tot vergelijkbare aspecten die het leefklimaat in een justitiële jeugdinrichting beïnvloeden: steun (responsiviteit van de groepsleider); groei (door jongere ervaren zingeving); repressie (oneerlijk en inconsequent toepassen van regels, gebrek aan structuur) en sfeer (tussen jongeren onderling) (Van der Helm, Stams, & Van der Laan, 2011).

Deze theorieën met betrekking tot het leefklimaat in justitiële inrichtingen en diverse onderzoeken zoals in Nederland vanuit het Prison Project¹ zijn verricht, laten zien hoe

¹ Zie www.prisonproject.nl

bepalend omgevingsfactoren zijn voor de beleving tijdens het verblijf (Beijersbergen, Dirkzwager, Eichelsheim, Van der Laan, & Nieuwbeerta, 2015) en ook voor het gedrag na afloop van het verblijf (Beijersbergen, Dirkzwager, & Nieuwbeerta, 2016). Dat roept de vraag op: hoe oefenen omgevingsfactoren invloed uit op de ontwikkeling van de werkaliantie tussen gedetineerden en hun directe begeleiders? Daar is nog weinig over bekend. Een tipje van de sluier hebben we zelf op kunnen lichten in onze studies in justitiële jeugdinrichtingen (Geenen, 2014; Hanrath, 2013).

Alliantievorming in een JJI

Uit onze observaties in justitiële jeugdinrichtingen (JJI) blijkt dat omgevingsfactoren de interactie tussen groepsleiders en jongeren direct beïnvloeden en daarmee ook de alliantievorming kunnen bepalen (Geenen, 2014; Hanrath, 2013). Ten aanzien van de invloed van groepsdynamiek laat Hanrath (2013) zien dat de groepsleider als een evenwichtskunstenaar constant bezig is met het bewaken en het herstellen van de orde. Als de sfeer verhardt en groepsleiders het gevoel krijgen de controle over de groep te verliezen, neemt hun gerichtheid op die controle toe. Groepsleiders en jongeren kunnen op deze manier verstrikt raken in een interactionele cirkel, een cirkel van actie en reactie, die kan overgaan in een negatieve spiraal richting een *wij-zij* verhouding tussen jongeren en groepsleiding. Geenen (2014) laat in haar onderzoek zien dat het vinden van een goede balans tussen controleren en stimuleren sterk afhangt van de voorkeur van zowel de groepsleiders als de jongeren. Dit geldt zowel voor de omgang met elkaar, als ook voor de omstandigheden waarin groepsleiding en jongeren verkeren. Onder deze omstandigheden schaaft zij interne factoren als teamfunctioneren (samenwerking, communicatie), organisatie (roostering), programma (de gehanteerde methodiek) en groepsdynamiek. Maar ook externe factoren op het gebied van veiligheid, beleid, wetenschap en media die invloed uitoefenen op de interactie tussen groepsleiders en jongeren in een JJI.

Uit beide onderzoeken wordt duidelijk dat groepsdynamiek de alliantievorming tussen groepsleiders en jongeren bemoeilijkt. Als het gaat om gedragsverandering verkeren jongeren vaak nog in de fase van (pre)contemplatie (Prochaska, DiClemente, & Norcross, 1992). In dat stadium van voorbeschouwing zijn zij zeer gevoelig voor de invloed van groepsleden. Jongeren zetten snel een masker op in het bijzijn van hun groepsleden, waardoor het lastig te peilen is wat hun behoeften zijn. Dat bemoeilijkt het opbouwen van een relatie. Eén-op-één contact zou relatie-opbouw tussen groepsleider en jongere kunnen vergemakkelijken. Dat is echter vaak onmogelijk doordat de groepsleider ruimte en aandacht moet bieden aan de groep om rust en orde te bewaren en veiligheid te creëren voor jongeren en hen zelf.

Niet alleen de dynamiek in de groep jongeren, maar ook het functioneren van de groepsleiders in een team kan de alliantievorming beïnvloeden. Een groepsleider is in de vorming van een werkaliantie altijd afhankelijk van teamleden. Collegiale afstemming, communicatie, samenwerking en gezamenlijkheid in het team over het toepassen van regels en naleven van afspraken zijn nodig voor rust en veiligheid in de groep. Tegelijkertijd is het voor het opbouwen van een goede alliantie met een individuele jongere ook belangrijk dat de groepsleider ruimte heeft om af en toe af te wijken van regels om zo een eigen stijl te hanteren in het opbouwen van een relatie. Dat kan elkaar bijten.

Discussie

Wat kunnen we leren van het werkalliantiemodel van Menger (2016) voor alliantievorming tussen groepsleiders en jongeren in een JJI en welke mogelijke nieuwe onderzoeksvragen roept dat op?

Het uitgangspunt, duidelijkheid over richting en kaders als voorwaarde waarbinnen autonoom handelen van de cliënt mogelijk wordt, past bij het streven van pedagogisch medewerkers in een JJI om te werken aan gedragsverandering. Dat relationele rechtvaardigheid een belangrijk aspect is in alliantievorming, zoals Menger (2016) betoogt, zien we ook terug in de interactie tussen groepsleiders en jongeren in een JJI (Hanrath, 2013; Geenen, 2014). Bevindingen van Eichelsheim en Van der Laan (2011) bevestigen dat relationele rechtvaardigheid een wezenlijk aspect is voor jongeren in detentie: jongeren in JJI's voelen zich veiliger naarmate ze zich rechtvaardiger behandeld voelen. Aan de andere kant ervaren jongeren in een JJI het als frustrerend als er te veel vastgehouden wordt aan de regels en dat kan juist weer leiden tot gevoelens van onveiligheid. Kaders zijn dan te strak. Dat vraagt van de groepsleider om in de interactie met jongeren een goed evenwicht te vinden in het toepassen van regels en daarin afgestemd te blijven op de behoeften van jongeren en de omstandigheden. Dit maakt duidelijk hoe belangrijk de component richting & kader is in de werkalliantie in een JJI en hoe dat ook de componenten binding, vertrouwen en stroefheid beïnvloedt.

Onderzoek naar de werkalliantie van Anneke Menger richt zich vooralsnog op ambulante hulpverlening in (semi) gedwongen kader. Deze context is niet te vergelijken met de context van een leefgroep in een JJI. In een residentiële setting zijn kaders nauwer omschreven en is het overschrijden ervan direct zichtbaar en dit ontlokt dan een onmiddellijke reactie vanuit de groepsleiding.

Onduidelijk is hoe de context van een gesloten leefgroep de vorming van een werkalliantie nu beïnvloedt. Omgevingsfactoren zoals groepsdruk, wisselende staf, onverwachte vrijheidsbeperkingen als gevolg van incidenten, relatief kortverblijf en dergelijke, zijn er genoeg. Compliceren deze factoren het aangaan van een werkalliantie? Of vraagt het juist meer focus op de uitgangspunten: het kunnen hanteren van wisselende en vrijheid

“**Relationele rechtvaardigheid** is wezenlijk voor jongeren in detentie”

beperkende kaders ondersteund door vertrouwen en binding om een gesteld doel te bereiken?

Als wisselende kaders als gevolg van omgevingsfactoren eerder regel dan uitzondering zijn, hoe beïnvloedt dit dan de factoren, vertrouwen, binding en stroefheid? Kan er ook sprake zijn van een werkalliantie van twee of meer groepsleiders met één jongere? En welke eisen stelt dat aan het bewaken van kaders door deze groepsleiders? Welke eisen stelt dat aan het opbouwen van vertrouwen en binding, of het benoemen van stroefheid die de groepsleider kan ervaren in de relatie met de jongere? En hoe zit het met de invloed van de groep? Zeven of acht jongeren zijn direct getuigen van de omgang van hun groepsleden met de groepsleiding. Hoe beïnvloedt dat de opbouw van binding, vertrouwen en het hanteren van de gestelde kaders? Hoe werkt dit door in het bespreken van stroefheid in de relatie? Kortom veel spannende vragen die uitnodigen tot vervolgonderzoek waarin omgevingsfactoren explicieter onderdeel uitmaken van het onderzoeksdesign. Een mooie agenda voor de toekomst.

Literatuur

- Beijersbergen, K. A., Dirkzwager, A. J. E., Eichelsheim, V. I., Van der Laan, P. H., & Nieuwbeerta, P. (2015). Procedural Justice, Anger, and Prisoners' Misconduct: A Longitudinal Study. *Criminal Justice and Behavior*, 42(2), 196-218.
- Beijersbergen, K. A., Dirkzwager, A. J. E., & Nieuwbeerta, P. (2016). Reoffending After Release: Does Procedural Justice During Imprisonment Matter? *Criminal Justice and Behavior*, 43(1), 63-82.
- Boone, M., Althoff, M., & Koenraadt, F. (2016). *Het leefklimaat in justitiële inrichtingen*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Burrowes, N., & Needs, A. (2009). Time to contemplate change? A framework for assessing readiness to change with offenders. *Aggression and Violent Behavior*, 14(1), 39-49.
- Duncan, B. L., Miller, S. D., Wampold, B. E., & Hubble, M. A. (2010). *The Heart & Soul of Change. Second Edition. Delivering What Works in Therapy*. Washington D.C.: American Psychological Association.
- Eichelsheim, V. I., & Van der Laan, A. M. (2011). *Jongeren en vrijheidsbeneming. Een studie naar de wijze waarop jongeren in Justitiële Jeugdinstellingen omgaan met vrijheidsbeneming*. Den Haag: WODC, Boom Juridische Uitgevers.
- Geenen, M.-J. (2014). *Veroordeeld tot verbondenheid. Een onderzoek naar de pedagogische alliantie tussen groepsleiders en jongens in een justitiële jeugdinstelling*. Den Haag: Boom Lemma.
- Hanrath, J. (2013). *De groepsleider als evenwichtskunstenaar. Het dagelijks werk op de leefgroep in een justitiële jeugdinstelling*. Den Haag: Boom Lemma.
- Harder, A. (2011). *The downside up? A study of factors associated with a successful course of treatment for adolescents in secure residential care*. Groningen: University of Groningen.
- Harder, A., Knorth, E. J., & Kalverboer, M. E. (2012). A secure base? The adolescent-staff relationship in secure residential youth care. *Child & Family Social Work*, 18, 305-317.
- Hermanns, J., & Menger, A. (2009). *Walk the line. Over continuïteit en professionaliteit in het reclasseringswerk. Openbare les maart 2009*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Kenniscentrum Sociale Innovatie. (2018, 01 10). Opgehaald van Werkalliantie in (semi) gedwongen kader: <https://husite.nl/werkalliantie/>
- Knorth, E. J., Harder, A. T., Huyghen, A. M. N., Kalverboer, M. E., & Zandberg, T. (2010). Residential youth care and treatment research: care workers as key factor in outcomes? *International Journal of Child and Family Welfare*, 13, 49-67.

- Menger, A., & Donker A. (2016). De werkaliantie in het gedwongen kader: de theorie. In Menger, A., Krechtig, L. & Bosker, J. (2016). *Werken in gedwongen kader, methodiek voor het forensisch sociaal werk* (pp. 113-135). Amsterdam: SWP.
- Moses, T. (2000). Attachment Theory and Residential Treatment: A Study of Staff-Client Relationships. *American Journal of Orthopsychiatry*, 70(4), 474-490.
- Orsi, M. M., Lafortune, D., & Brochu, S. (2010). Care and Control: Working Alliance Among Adolescents in Authoritarian Settings. *Residential Treatment For Children & Youth*, 27(4), 277-303.
- Prochaska, J. O., DiClemente, C. C., & Norcross, J. C. (1992). In search of how people change: Applications to addictive behaviors. *American Psychologist*, 47(9), 1102-1114.
- Ross, E. C., Polaschek, D. L. L., & Ward, T. (2008). The therapeutic alliance: A theoretical revision for offender rehabilitation. *Aggression and Violent Behavior*, 13(6), 462-480.
- Schubert, C. A., Mulvey, E. P., Loughran, T. A., & Losoya, S. H. (2012). Perceptions of Institutional Experience and Community Outcomes for Serious Adolescent Offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 39(1), 71-93.
- Swart, J. de (2011). *De professionele jeugdzorgwerker*. Enschede: Saxion University of Applied Science.
- Van der Helm, P. (2011). *First do no Harm. Living group climate in secure juvenile correctional institutions*. Amsterdam: SWP.
- Van der Helm, P., Stams, G.-J. & Van der Laan, P. (2011). Measuring Group Climate in Prison. *The Prison Journal*, 91(2), 158-176.
- Van Yperen, T., Van der Steege, M., Addink, A., & Boendermaker, L. (2010). *Algemeen en specifiek werkzame factoren in de jeugdzorg. Stand van de discussie*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

